

7 років, на кінець 1995 р. Твердження, що В. М. Соколов вчився в Московському училищі живопису, ліплення та архітектури, а потім в Римській академії мистецтв, поки що не підтвержене документально. Але, безперечно, він мав професійну підготовку, про це говорять його твори. Переважно, це портрети. Майже половину складають етюди, які не менш важливі для розуміння творчої манери художника, його темпераменту. Художник працював у традиційній реалістичній манері; його кращі портрети відзначає психологізм, вміння передати внутрішній стан людини, її характер. Це в повній мірі стосується портрета його друга, архітектора О. Ю. Ягн. В ньому художник вдало передав психологічний стан творчої людини: в образі молодого архітектора відчувається піднесеність почуттів, добродушна весела вдача сповненої надії людини. Доброзичливість, теплота по відношенню до портретованих, уміння і бажання бачити в людях найкращі риси відчуваються у всіх портретах художника. Точність, ретельність, майже документальність відзначають маленький портрет Г. П. Галагана, створений в 80-х р.р. XIX ст., наприкінці життя відомого мецената.

«Автопортрет» — єдине, що дає нам уяву про зовнішність, характер та психологічний стан художника. Ми бачимо людину середнього віку в пенсє, на ньому костюм з краваткою, зав'язаною бантом. Доброзичливість, інтелігентність, скромність є в характері цього чоловіка.

Про тематичну картину В. М. Соколова «Чорногорці» ми дізналися з оригінального фото, що зберігалось в ПКМ і було зроблено М. М. Кочубєєм у Вороньках. З напису на звороті фото відомо, що картину було написано близько 1895 року, послано на виставку в Академію Мистецтв, де вона була куплена О. С. Рахмановою. Картина загубилася десь на Прилуччині.

На ній зображено побутову сцену з життя чорногорців, одного з балканських народів. Кімната, схожа на корчму, де зібралися люди, які слухають сліпого музиканта. Він грає на смичковому народному інструменті, сидючи біля низького столу. Біля дверей стоїть дівчина. В правому куті кімнати на підлозі сидить підліток в білій свитці, біля нього чашка з блюдцем. На стінах висять репродукції з портретів, в куті ікона, під портретами зброя.

В цьому творі художник демонструє професіоналізм і талант, уміння побудувати досить складну композицію, зображує людей в русі, в різних ракурсах, добре передає захоплення музикою присутніх.

В. М. Соколов та О. Ю. Ягн брали участь в роботі над обеліском героям Шипки (Болгарія). Вибрана тема, етнографічні подробиці картини, нагадують сюжет з життя одного з балканських народів. Місцезнаходження картини й досі невідоме. Пошуки її по музеях України та країн близького зарубіжжя поки не дали результатів. Цікаво, що в колекції є декілька творів, що дуже нагадують етюди до цієї картини. («Натюрморт», «Молдаванка»). Звертають до всіх, хто що-небудь знає про згадану картину, з проханням повідомити в Чернігівський художній музей. Картина могла потрапити і за кордон. У відділі рукописів ЦНБ знайдено лист В. М. Соколова до В. Л. Модзалевського, який на той час очолював Чернігівську архівну комісію. Датований 29 червня 1917 року. В ньому йдеться про те, що Олена Олександрівна Рахманова (дочка Олени Сергіївни) чекає приїзду Модзалевського до Вейсбахівки, щоб він допоміг розібратися з старовинними українськими речами. Пов'язано це зі смертю матері, яка наступила наприкінці 1916 року, і необхідністю дати лад речам, чи було підготовкою до від'їзду за кордон, зараз важко встановити. Але подальші історичні події на Україні розвивалися так, що О. О. Рахманова дійсно була вимушена покинути батьківщину. В січні 1918 р. на Прилуччині було встановлено радянську владу. Далі все йшло за загальним сценарієм Жовтневої революції; маєтки було ревізовано, церкви та палаци зруйновано, фамільні склепи пограбовано. За переказами, В. М. Соколов та О. Ю. Ягн залишилися у Вейсбахівці. З флігеля їх виселили, і одного разу двох беспритульних, безпомічних вісімдесятирічних художників знайшли мертвими в нетопленій хаті. Могили їх не збереглися.

До 150-річчя з дня народження художника в Чернігівському художньому музеї було відкрито маленьку виставку творів В. М. Соколова, що відкрила глядачеві досі майже невідомого художника, а також видано анований та ілюстрований каталог його творів.

Світлана ГАВРИЛОВА.

1905 РІК. ЧОРНА СОТНЯ В НІЖИНІ

У жовтні 1905 року, здавалось, наступив справжній апокаліпсис для величезної романівської імперії, почався всеросійський політичний страйк, зупинились залізничі заводи, фабрики, палати дворянські палаци і садиби. Протягом жовтня і листопада 1905 року на Чернігівщині було зруйновано 82 маєтки поміщиків — більше половини всіх знищених на Лівобережній Україні. «Кожний день ніс якусь новину, — писав про ті часи М. М. Коцюбинський. — Там економію розібрали доценту, там спалили гурально або сахарно, в іншому місці рубали панські ліси, орали землю, і нічого за це не

було. Пани тікали, никли перед лицем народу, як солома в огні. Щодня вітер приноси́в свіжі дими, а люди свіжі оповідання і ніхто більше не дивувався». Здавалось, що здійснюється жажливе пророцтво щодо останнього царя російського поета К. Бальмонта.

«Кто начал царствовать Ходынккой,
Тот кончит, встав на эшафот».

Переляканого самодержця на цей раз врятував маніфест 17 жовтня 1905 року про надання народу демократичних свобод. Але царизм й гадки не мав виконувати, обіцянки маніфесту. Поряд з каральними загонами і військово-польовими судами він почав організовувати загони погромників, куди поряд з представниками пануючих класів увійшли різні покійські суспільства: п'яниці, декласовані елементи, різного ґатунку громилі. Вони назвали себе чорносотенцями. Звідки ця назва? Усілякі демократичні рухи, починаючи від кадетів і кінчаючи соціал-демократами, царизм та його ідеологи вважали жалюгідним витвором «жидо-масонів». А чорносотенці вели свою назву від історичної чорної сотні, яка в 1613 р., згуртувавшись навколо К. Мініна і Д. Пожарського, врятувала Московську державу від польсько-шведських інтервентів. Тим самим чорносотенці вважали тільки свій рух патріотичним, всі інші для них були зрадницькі. Політичною організацією цих рятівників царизму став «Союз руського народу». Основними завданнями цієї погромницької організації були: фізичне знищення усякого роду революціонерів, розпалювання ворожнечі між різними націями, вірами, особливо між євреями і православними. Радянський історик М. Балабанов дав досить влучну характеристику цим «патріотам», як потворну суміш опричників Івана Грозного з сучасними фашистськими штурмовиками.

Хоча офіційно «Союз руського народу», виник 8 листопада 1905 року, чорносотенці почали активно діяти вже в жовтневі дні революції. Це видно з подій, які відбулись 18—21 жовтня 1905 року в Ніжині. 18 жовтня у зв'язку з виходом царського маніфесту «Про свободи» у дворі історико-філологічного інституту відбувся перший політичний мітинг. Актриса Н. М. Лазурська, яка в той час гостювала у нашій славновісній землячці М. К. Заньковецької, залишила нам картину цього незвичайного для провінційного міста мітингу: «Високі білі колони інститутського ганку сліпучо виблискували на сонці, усі сходи́нки і площадки навколо були заповнені людьми всілякого ґатунку, професій і станів: тут і єврейка-перекупка з великою корзиною, і чиновник у форменному кашкеті, гімназисти, гімназистки, робітники, військові, нарядні жінки, всі дерева обнизані і вуличними хлопчиськами.

Вражала цілковита і незвичайна при публічних зборищах відсутність поліції і на диво святковий братній настрій натовпу. З верхньої площадки ганку виступали промовці: спочатку якийсь студент, потім робітник, потім знову студент». Натовп співав «Марсельєзу», розповсюджувались антиурядові листівки. А тепер щодо листівок: прихильники більшовизму вважали, що саме душою політичного мітингу були більшовики, а ось сучасникам чомусь запам'яталась листівка Революційної Української Партії, (РУП), уривки з якої ми наводимо: «Товариші! Боротьба двох стихій почалась. Боротьба страшна, невідома досі Росії. Самодержавство судорожно метушиться, воно розгублено белькоче слова про свободи, але не можна зупинити річку в її течії. Геть насильство над громадянами! Геть самодержавство! Геть Державну Думу! Хай живе вільний політичний люд! Хай живе демократична республіка!».

Але темні сили реакції накопичували сили. Чорносотенців очолив не розгнуданий громилі, не церковник-мракобіс, а шанований професор історико-філологічного інституту М. І. Лілеєв, який одночасно займав посаду міського голови. У Лілеєва досить значні заслуги перед вітчизняною наукою, не треба забувати, що крім написаних ним численних історичних праць, він провів у 1889 році дослідження курганів; доби бронзи в Ніжинському та Остерському повітах. Напевно, навчання в Київській духовній академії обумовило догматичний склад його мислення: на противагу більшості викладачів НІФІ, які були поміркованими лібералами, це був запеклий монархіст-антисеміт. Як правило, вихованці духовних учбових закладів або були чорносотенці, або догматично-революціонери типу Гапона чи незабутнього Йосипа Джугашвілі. Середина не було. Свої «подви́ги» по організації погрому демократів в Ніжині він описав в статті «Ніжинська революція і контрреволюція», заховавши своє ім'я під криптонімом Г. Г. Н. (городской голова Нежина). Вона була надрукована в «Историческом вестнике» за квітень 1906 року.

Якщо Н. М. Лазурську вразив на диво святковий настрій мітингу, статечність і спокій його учасників, то пан професор описує ту ж саму подію такими карикатурними фарбами: «Оратор, прославляя геройские подвиги таких борцов за свободу, как Балмашов, Каляев и др., поплатившихся за то своей жизнью, предложил собранию почтить память общим пением «вечной памяти». Русская сторона собрания затянула, довольно впрочем нестройно, «вечную память», а еврейская, или по непрямычке к этому пению, или просто не поняв, в чем дело, заорала «ура», дружно и сильно подхваченно с рассыпавшимися по институтскому двору толпами, как и находившимися на институтской площадке, за оградой института. При этом многие храбрецы из еврейской молодежи начали стрелять из револьверов, и вышел, в общем большой кавардак и началось смятение в разношерстной публике собравшейся здесь и совершенно

не очікуваною такою неприємною формою проведення, об'єднаного з небезпечністю для життя». Взагалі голова «Союзу російського народу» не обтяжує себе думкою, хто ж справжній винуватець кривавого погрому. Під його спритним пером досвідченого науковця демократи постають перед читачем, як жалюгідні боягузи, а чорносотенці, п'яні громила, мало не народними героями. Але послухаємо краще самого професора: «На другий день після своєї революційної ваханалії на митингі і після неї вони зустріли упорне сопроотивлення со стороны того самого народа, на благо которого они якобы действовали, видимо не рассчитав, или вовсе не обратив внимания на то, что народ у нас на Руси уж очень тверд и строг в своих верованиях и убеждениях и заморских затей терпеть не может».

За спиною у чорносотенців стояли міцні сили: царська влада, поліція, всесильна жандармерія захочували погромників до звірств «во славу царя и отечества». На другий день після революційного мітингу вже почалась погромна агітація, одразу ж були побиті революціонери Сенник, Гаврилей і Шеремет, і, як свідчить такий авторитетний свідок, як поліцейський пристав Тарасевич, єврейські лавки почали громити одразу в різних частинах Ніжина, що свідчить про задалегідь підготовлену провокацію. І хоча голова «Союзу російського народу» Лілеєв дуже талановито намагається обілити себе перед нащадками, архівні дані свідчать протилежне.

Ось що показали свідки під час їх допитів в Ніжинському окружному суді. Міщанин П. Шекера кричав натовпу селян на Київській вулиці: «Бийте, це наказує закон, не бійтесь, за це нічого не буде». Купець С. Караваєв так агітував громил на ніжинському базарі: «Що ви, дурні, чекаєте? Беріть голоблі і бийте жидів!». Про моральне обличчя цих «патріотів» яскраво свідчать показання свідків. Ось один з них, Василь Блюдо: «Громив трактир і квартиру Шейніна, як в трактирі, так і в домі останнього залізним коромислом порозбивав пляшки з напоями, а на другий день, за словом свідка Голуба, Василь Блюдо знову прийшов до Шейніна і вимагав, щоб останній похмелив його, погрожує у випадку відмови новим погромом, внаслідок чого Шейнін вимушений був дати йому 50 копійок».

Під час дводенного погрому відбувались і досить комічні випадки, гідні пера Голя чи Остапа Вишні. Ось що показав на допиті ніжинський міщанин С. Зеленько: «20 жовтня 1905 року на прохання знайомих колав я могилу на Богословському цвинтарі, дві ями для поховання робітників, а так як у простому народі існує звичай — замість грошей дають горілку, я випив невелику кількість, і коли у п'яному вигляді вертався з цвинтаря додому біля трьох годин дня, то біля будинку Каганера зустрів великий натовп, від якого довідався, що вони вже зруйнували будинок Каганера і не пам'ятаю хтось з натовпу сунув мені в руки портрет царя і цариці і таким чином опинився серед натовпу, який потягнув мене до дому Медведєвих, а як я опинився дома, аж ніяк не пам'ятаю».

Апогеєм діяльності чорносотенців була присяга на вірність царю студентів і взагалі міської інтелігенції біля Миколаївського собору. 22 жовтня вони силою зброї примусили директора, викладачів НІФІ та окремих студентів прийти в собор і прийняти присягу на вірність царю. Даремно протоіерей Миколаївського собору Д. Стопановський закликав до злагоди і миру. П'яні громила ловили студентів, які були беззбройні, щоб принизити юнаків, вимагати ставати на коліна в ніжинську осінню грязюку і цілувати портрет царя. В цей же день чорносотенці побили професора М. І. Мандеса та економиста інституту. Били не тільки студентів, а взагалі всіх тих, хто мав інтелігентне обличчя. Постраждав також і лікар Наркевич. Спогади про цю жакливу подію назавжди залишились в пам'яті його доньки (в роки радянської влади вона стала завідуючою інститутською бібліотекою). До будинку М. К. Заньковецької теж приходив збуджений натовп п'яних громил, але видно, ні в кого не піднялась рука на славнозвісну землячку, яка вийшла назустріч і сама вела з ними переговори.

Під рукою міської управи, на чолі якої став М. Лілеєв, були численна поліція, солдати 44 артилерійської бригади, козача сотня. Але вона й гадки не мала застосувати ці сили, щоб відвернути хуліганство і погроми. Доповіді представників, як тепер говорять «органів правопорядку», говорять про те, що вони вели себе надзвичайно пасивно, а то й просто співчували погромникам. Ось як виправдовувався перед Окрсудом пристав А. Тарасевич щодо погромника К. Москаленка: «Я його заарештував, як підбурювача, він кричав натовпу: «Бий жидів!». В руках у нього була мисливська рушниця, яку я в нього відібрав. Я не бачив, щоб він приймав участь в погромі, тому він і не був затриманий». Виправдовуючи свою пасивність, пристав на закінчення заявив: «Громилі повсюдно так, що поліція і військові сили не змогли не тільки зупинити погром, а й затримати винуватців».

Приставом доповнює начальник Ніжинської жандармерії підполковник Субботін. Бравий підполковник також дуже злякався натовпу п'яних громил. Ось що він доповідає чернігівському губернатору: «Затримати когось із осіб, що чинили бешкети, не було ніякої змоги, бо юрба була велика й занадто наелектризована, тому всякий арешт викликав би хвилювання й дужий протест цієї юрби, а війська, що були тут, було занадто мало, щоб спинити рух. А тим часом народ хвилювався: досить було б однієї іскри незадоволення з його боку, щоб він почав громити не тільки єврейське майно, але й бити всіх, хто йому здається демократом».

В результаті погрому було знищено 250 єврейських лавок і будинків. Від громил постраждало 145 осіб єврейської національності і серед них не тільки бідняки, а й заможні верстви: так фабрикантові Поляннову було нанесено збитків на суму 8 тисяч карбованців, така ж сума була і в купця Туревського, а загальна сума збитків, нанесених єврейському населенню під час жовтневих подій, дорівнювала 319888 карбованців...

Події в Ніжині 18—23 жовтня 1905 року викликали обурення передової громадськості. Виступаючи 29 червня 1906 року на трибуні І Державної Думи, прогресивний депутат від Чернігівської губернії І. Л. Шраг відкрито звинуватив царський уряд у потуранні погромникам. При цьому він навів ряд вбивчих прикладів з життя Чернігівщини. Серед запеклих натхненників погромів депутат Чернігівщини назвав автора «Ніжинської революції і контрреволюції», голову ніжинського відділення «Союзу руського народу» М. І. Лілеєва. Та хто ж погодиться з репутацією посібника громил, хай і справедливою? Не погодився з нею і наш шановний професор. Через реакційні газети він заявив, що Шраг чинить наклепи і в досить солідному віці (йому було 57 років) викликав депутата навіть на дуель. Дуель, звісно, не відбулась, але І. Л. Шрагу загрожували неприємності, бо Лілеєв поскаржився самому Миколі II і справу було передано до першого департаменту Державної Ради, а той передав її у Верховний карний суд. Досвідчений юрист-депутат не допустив, щоб справу було передано в суд.

А в стані реакції торжествували. Орган всеросійської церковно-монархічної реакції «Почаевские известия», писав, не приховуючи свого задоволення: «В Нежине 18 октября после митинга путч студентов и жидов, крестьяне и казаки, оскорбленные в своих святых чувствах, начали благодарить своих новых учителей лушнями и киями, потом приведут их к присяге к тому, кого они оскорбили, ставя их на колени в грязи, заставляя три раза перекреститься и поцеловать в ноги портрет возлюбленного государя и, наконец, вручивши национальный флаг, заставили следовать за народом с пениями «Спаси господи» и кричать «Ура».

Історія повторюється, і зараз доводиться читати подібне в російських газетах і не вірити, що це написано в кінці ХХ століття. Мимоволі шукаєш якусь дореволюційну цитату. Ось що писав часопис «Русский вестник» наприкінці 1892 року: «В тяжкую годину демократического нашествия на Россию русский народ начинает сознавать гибельность навязанных нам заморских порядков. Нижегородцы вспомнили, как поступали с самозванцами и изменниками наши доблестные предки Кузьма Минин и Дмитрий Пожарский. Они собрали черную сотню и установили Русский Порядок, очистили Москву от врагов и помогли восстановить законную власть в стране — Самодержавие».

Чорна сотня в період першої народної революції врятувала самодержавство. Але перемога над власним народом була досить хиткою і це добре відчували вожді монархічного руху. В січні 1914 року на прийомі у царя один з чорносотенців заявив: «Наступает смута страшная, кровь пролита рекой и от зарева пожаров солнца не видно будет». Зловісне пророцтво, як відомо, здійснилось рівно через три роки. Бажано, щоб це зрозуміли сучасні прихильники червоного або білого самодержавства, які сплять і бачать, як відновити імперію чи то під двоголовим орлом, чи під червоною зіркою.

Володимир СИМОНЕНКО.

